

Др Бојан Димитријевић, научни саветник
Институт за савремену историју, Београд

СРБИЈА 1941. ГОДИНЕ – ОСВРТ НА НЕКА ПРОБЛЕМСКА ПИТАЊА

Апстракт: Рад представља ауторов покушај да презентира кратак осврт на догађаје у окупираној Србији 1941. години, али и да уведе у ток догађаја, битних за разумевање и краткотрајно приструпање Југославије Тројном пакту и његово одбацивање 27. марта исте године. Аутор указује на проблематичност устанка у окупираној Србији, као и на бескомпромисност комунистичке акције која се није обазирала на цивилне жртве. Рад је написан на основу ауторових ранијих архивских истраживања и литературе, међу којима има и наслова из најновије продукције српске историографије.

Кључне речи: Краљевина Југославија, Трећи рајх, окупација, Србија, устанак, репресалије, 1941. година, Комунистичка партија Југославије, Војно-четнички одреди, Милан Недић.

Година 1941. је свакако најтежа у историји српског народа у двадесетом веку. Шта је особено са 1941. годином и што је чини најтежом у српској повесници двадесетог века? То је свакако читав низ искушења и својеврсних раскрсница које је српски народ пролазио те године. Међутим, иако је 1941. године пало мање жртава него 1914, 1915. или 1944. године, то је година у којој је српски народ имао судбоносни политички избор, претрпео краткотрајни рат у коме је изгубио своју краљевину, потпао под окупацију, ушао у трагедију грађанског рата иза којих су следиле чудовишне репресалије и страдање народа. Тешка и дуготрајна зима је засводила ова велика искушења и учинила 1941. годину тежом од сваке друге у двадесетом веку. Многе дилеме и поуке из 1941. остале су у тами историје, замрачени наводном победом из 1945. године. Срби су у послератној Југославији сматрали да су на победничкој и праведној страни историје. Али, нови историјски

догађаји из деведесетих показали су исте грешке и сличне последице по српски народ, који је ипак избегао масовно убијање, али не и исељење са својих вековних огњишта и територија. Деведесетих година су се тако против Срба нашли не само противници из 1941, већ и српски савезници из те године.

Када се погледа историја Србије у Краљевни Југославији 1941. године, понекад се стиче утисак да је та година почела догађајима од 27. марта или нападом Трећег рајха на Краљевину у зору 6. априла, а да се завршила сломом устанка у децембру те године. Ипак, ти преломни догађаји године нису дошли одједном.

Краљевина Југославија је већ почетком рата у Европи 1939. и још више током 1940. била приморана да маневрише између зарађених страна: традиционалних савезника, који су били далеко и традиционалних непријатеља који су је окруживали. Кнез – намесник Павле, потпуно супротне природе и интересовања у односу на време и политичке околности у земљи и иностранству, био је притиснут захтевима са свих страна. Од немачког вође Хитлера, преко британских краљевских „рођака”, њихових амбасадора и емисара, до политичара са домаће сцене, Срба, Хрвата и Словенаца и високих војних кругова. Готово од свих подједнако.

Судбоносна дилема два блиска датума: 25. или 27. март?

Почетком 1941. Павлова и југословенска политика неутралности и нечињења била је дотерана до зида. Хитлер је желео јасну ситуацију на југоистоку Европе, а Британци још једног савезника на окупираном континенту. Хитлер је одбацио све југословенске идеје о неутралности и изговоре. Он није имао више времена, па је захтевао да Југославија неодложно приступи Тројном пакту. После низа сусрета ван очију јавности, кнез Павле и Влада су преломили 20. марта: Краљевина ће приступити Пакту.

Потписивање приступања Југославије Тројном пакту 25. марта изведено је без потребне психолошке пропагандне припреме од стране једне владе, која у очима српског народа није имала никаквог ауторитета и поверења. Народ није обавештен ни индиректно, а није ни

могао да верује да осим објављених докумената о потписаном пакту нема и неких других тајних клаузула које обезбеђују мир Краљевини. Процеп у коме су се нашли потписници пакта са обе стране је евидентан: Немци да не би довели раније и потоње потписнике Пакта у ситуацију да инсистирају на посебним условима, а Југословени из својих опортунистичких спољно-политичких разлога. У овај процеп упали су одмах и кнез и Влада.

Већ у јутро 27. марта, Влада и кнез Павле збачени су војним ударом. Престолонаследник Петар је проглашен пунолетним и формирана је нова влада са генералом Симовићем на челу. Уследиле су масовне демонстрације у Београду и широм српских вароши. Две нај-карактеристичније пароле које су извикиване тог дана биле су „Боље рат, него пакт!” и „Боље гроб, него роб!” Демонстрације су јасно имале патриотски и антинемачки карактер, иако је нова влада желела да читав догађај прикаже као унутрашњу смену власти, а не као јасан акт против приступања Тројном пакту.

Ретко када су два тако блиска дана носила два тако супротна, судбоносна решења по један народ, како су ту фаталну опречност донели Југославији, а у првом реду српском народу, 25. и 27. март 1941. године. Ни пуних 48 часова није протекло између два судбинска решења која су стајала супротно једно према другом. И дан-данас осамдесет година после ових догађаја опстају дилеме и различита виђења овог невероватног обрта. Комунисти су дуго после рата 1945. присвајали овај датум као свој дан борбе против фашизма. Распадом Југославије деведесетих година, за 27. март су сада оптужени Британци, њихови агенти и плаћеници у војно-политичком врху, као и обавештајне службе.

Да ли је пакт заиста могао поштедети Југославију од свих ратних пустошења, кад је већ до њега дошло, много је теже и сложеније питање. Ако је судити по ситуацији у Европи, месец март 1941. био је од великог значаја за немачку силу. Хитлер се спремао за обрачун са Совјетским Савезом и кретао трупе ка Стаљиновим границама. План напада на Грчку био је готов и он је заобилазио Југославију. Рат против Југославије стратешки у том тренутку био је ван Хитлерових намера. Напротив, он и сви његови сарадници дочекали су југословенско приступање Пакту са олакшањем.

Како би се Хитлер односио према неутралној Краљевини у некој од каснијих ситуација које би донели ветрови рата, остаје питање. Да ли је Југославија могла да прегрми рат у неком од „мртвих углова” рата, у каквим су се нашле Турска, Шведска, Шпанија? Извесност такве могућности поткрепљује околност да после напада на СССР 22. јуна 1941. Немци више нису отворили ниједан нов фронт, већ су тим нападом нагостили губитак своје стратешке иницијативе. Можда би Савезници искрцали своје снаге у Југославији 1943–1944. и тада би им Краљевина приступила. Или би на унутрашњем плану дошло до даље федерализације и одвајања Бановине Хрватске? Међутим, оно што је много извесније питање, а чини нам се нико га не поставља: шта би се десило са Југославијом када би са истока стигли победнички Совјети крајем лета 1944?

Пучисти који су се руководили патриотизмом следили су митску страну српске историје, може бити са најбољим намерама. Ипак, није се размишљало о томе да се изазива тада најјача војска света и да је пораз са катастрофалним последицама неизбежан. Упркос свим сазнањима о неспремности Хрвата и свих мањина да се боре, о дефетизму у највишим војнополитичким структурама, сазнању о застарелости стратегије и технике, неоствареној мобилизацији – веровало се у митску и ирационалну представу о „српском војнику”, непобедивом када брани своју отаџбину. Пучисти су се налазили под снажним утицајем британске пропаганде (неки од њих су били плаћени), која је подстицала уверење о томе да Југославија неће остати сама, иако није било опипљивих доказа о конкретной помоћи.

У првом плану били су национални романтизам, антинемачко расположење и слободарски дух засновани на традицијама и вредностима из Првог светског рата. Генерација са Цера, Колубаре и Солунског фронта предњачила је у томе, али је била у поодмаклим годинама и није могла да буде носилац будућег отпора, ни војнички ни интелектуално. Учешће Српске православне цркве у преврату давало је завереницима снагу косовског мита и опредељења за „царство небеско”. Занос дела српског народа емитован 27. марта замро је већ други или трећи дан касније.

Из те неодговорности, неспособности, па и лажног националног поноса, нису вршене никакве припреме за одбрану земље после

27. марта, чак ни оне које су зависиле само од пучистичке владе. Симовићева влада је начелно прихватила све одредбе претходне владе, али је свима било јасно да се у Београду десио судбоносни заокрет.

Британци су оценили да је војни пуч био потпуно изненађење и за југословенску и за немачку владу. Указано је да су ствари брзо враћене у нормалан колосек. Поред свргавања кнеза Павла и образовања нове владе на челу са ђенералом Симовићем, уследиле су смеће у војном врху. Британци (који су иначе охрабривали овакав развој догађаја) оценили су да је „једна од најчуднијих ствари код вођа државног удара... њихово очигледно несхватање да су Немачкој нанели увреду на најгрубљи могући начин и да ће та увреда бити збрисана у крви чим Немачка буде спремна да предузме акцију. Изгледало је да они верују, пошто су се понашали непровокативно, или да неће бити уопште нападнути или, у најгорем случају, да ће Немачкој требати неколико недеља да припреми офанзиву против њих”.¹

Британци су закључили да „њихова одлука да не чине ништа што би раздражило Осовину навела их је да начине две кобне грешке” – да не спроведу одмах мобилизацију и концентрацију својих снага и да одмах нападну италијанске снаге у Албанији. Још неповољније, нова Влада је била „решена да остане неутрална докле год буде могуће”, чинећи „патетичне покушаје” да увери силе Осовине у своју наклоност и, са друге стране, не дајући информације Британцима о својим ратним припремама. „Са њима је било још теже имати посла него са онима који су били на власти пре државног удара”, неколико покушаја договора са британским војним представницима између 31. марта и 3. априла није успело.²

Слом Краљевине

Из часа у час, после војног пуча, Краљевина Југославија је западала у све гору и крајње неповољну војну ситуацију. Опкољена са

---

¹ Марко Милетић, *Изјава армијског генерала Душана Симовића о учешћу у Априлском рату. Проблеми анализе и тумачења*, Војноисторијски гласник, Београд, 1–2016, стр. 173–192.

² Исто.

скоро свих страна непријатељским државама морала је да брани гранични фронт од преко 3.000 километара војском која није била припремљена за савремени рат.

Шта су влада на челу са генералом Симовићем и Министарство војно на челу са генералом Илићем радили на војним припремама Краљевине у тих неколико дана пред немачки напад? Видели смо да је део ваздухопловних, поморских и противавионских снага био активиран и размештен по ратном плану према наредби из прве половине марта. Део снага је од новембра 1940. због догађаја на јужним границама био активиран и размештен на југу земље. Међутим, то су ипак били само делови Југословенске војске, која је у већини тек требало да се мобилише и претвори у ратну војску.

Министар војске и морнарице наредио је 29. марта 1941. „да се активирају све команде, јединице и установе војне силе које до сада нису активирани. Први дан активирања трећи април ове године”. Међутим, генерал Симовић је у послератној изјави навео да је 27. марта 1941. изјутра, одмах после образовања нове владе, у својству председника владе наредио министру војске генералу Богољубу Илићу да са својим сарадницима предузме кораке према мобилизацији војске. У дискусији се чуло да је за ту операцију потребно неколико дана и да први дан мобилизације може најраније бити 1. април. Такође је речено да би „наређење за општу мобилизацију Хитлер могао сматрати као изазивање и узети као повод и изговор да нас нападне одмах, још неспремне... да је стога боље да се нареди активирање јединица, као тајна мера, за који случај су већ постојале припреме.” Председник владе наводи да му је министар, генерал Илић рекао да први дан мобилизације из техничких разлога не може бити пре 1. априла. „После извесног негодовања ја сам то морао примити”, навео је Симовић.³

Да би се оправдао, генерал Симовић је после рата у својој изјави у суштини пребацио кривицу на своје сараднике из Врховне команде, истичући да је тек у ратном Штабу Врховне команде увече 6. априла сазнао „на моје највеће чуђење” да је Главни Генералштаб одредио

---

³ Марко Милетић, *Изјава армијског генерала Душана Симовића о учешћу у Априлском рату. Проблеми анализе и тумачења*, Војноисторијски гласник, Београд, 1–2016, стр. 173–192.

тек 3. април за први дан мобилизације. Међутим, министар војни генерал Илић пише: „Предвиђајући скори напад Хитлеров, председник владе, генерал г. Симовић, издајствовао је указ о тајној мобилизацији и као први дан мобилизације одређен је 3. април.”⁴

Генерал Симовић је очигледно био прекомерно заузет многим другим питањима: од спољно-политичких, унутрашње-политичких, па можда и до припрема за венчање своје кћерке, да би се детаљније унео у проблем мобилизације Југословенске војске. Она је иначе имала прекомпликован систем мобилизације и ратног распореда, који је тешко могао да буде спроведен за неколико дана.

Сасвим је сигурно да, са једне стране, Симовић или није довољно био заинтересован за што ранији почетни датум мобилизације војске или је прекасно одредио дан њеног почетка. С друге стране, он није поступио према британским војним и политичким сугестијама да одмах изврши напада на италијанске снаге у Албанији, порази их, разоружа и тако створи дубину одбрамбеног фронта, а при томе се додатно опреми заплењеном техником. Симовић једноставно у војном смислу као председник владе није предузео ништа.

Хитлер је био фуриозан од беса. Наредио је измену планова о нападу на Грчку и концентрацију својих снага према Југославији. Као увертиру у копнену агресију наредио је ваздушни напад на Београд: одмазду за вероломни чин Срба.

Немачка агресија која је почела у рано јутро 6. априла показала је све унутрашње слабости југословенске државе. Бомбардовање престонице имало је и пресудан војни ефекат: оно је у потпуности разбило систем командовања Југословенском војском и допринело општем хаосу који је настао. Идентично је било и на политичком плану – руководство земље је такође доживело колапс. Све ово је имало одлучујући утицај на отпор. Југославија је прегажена и силовито потучена за 11 дана.

Скоро све фразе о херојству и јунаштву при одбрани отаџбине разбијене су пред налетом Хитлерових оклопних дивизија. Српска митологија која је служила као покриће за неспособност и

---

⁴ Исто.

неодговорност доживела је пораз. Краљ и Влада су одлетели ван земље у британско окриље, остављајући српски народ на милост и немилост окупаторима, без икакве стратегије како организовати живот и отпор под окупацијом. Сасвим је у праву Мирослав Спалајковић када каже: „Била је света дужност српских политичара и српске интелигенције да о судбини српског народа воде више рачуна. Они ту дужност нису испунили.” Српски народ је тако предат сопственој судбини и окупаторима.⁵

Окупирана Србија и комунистичка акција

У окупираној Србији чије су границе сада биле сведене диктатом победника, немачка војна управа је формирала Савет комесара ради руковођења цивилним животом домаћег становништва. Као последица капитулације настао је и орган окупационе управе са сврхом да олакша спровођење управних, привредних и пропагандних послова, без конкретних ингеренција у самосталном доношењу одлука. Комесарска управа је била технички орган без политичких претензија, иако су јој прокомунистички историчари давали најгоре могуће епитете. Наиме, мимо војника, политичара, покрета отпора, заробљеника... живеле су стотине хиљаде грађана, који су са муком проживљавали искушења прве ратне године. Њима је требало обезбедити снабдевање и свакодневне потребе. Све то комунистичку идеологију и историографију после 1945. није много занимало.

Слом Краљевине у Априлском рату донео је окупацију и комадање земље, чије су делове грабили непријатељски суседи: Италијани, Бугари, Мађари, Албанци. Почињу масовни злочини над Србима у новој хрватској држави насталој током априлског рата, разбуктавање српско-хрватског сукоба и свих других међунационалних супротности. Српско име и језик постали су објекат прогона законски верификован. Следећи корак била су масовна убиства, прогон или покрштавање. Хиљаде и хиљаде Срба бежали су према Србији тражећи у њој спас. Све њих прихватаће комесарска управа, а касније и влада генерала Недића када ће број избеглица достићи више стотина хиљада.

---

⁵ *Ново време*, мај 1941.

После капитулације Југословенске војске многи њени припадници су избегли заробљавање и одлазак у заробљеничке логоре. Тако су на терену били четници Косте Пећанца, махом на југу Србије и војска пуковника Драгољуба Драже Михаиловића на Равној Гори. Михаиловићева стратегија тражила је времена за изградњу сложене организације покрета отпора. Сељаци су под дубоким утиском слома, а тиме и резигнације, били одбојни и сумњичави према официрима које су окривљавали за априлски крах. Страх од Немаца је такође отежавао рад, јер је Вермахт био немилосрдан према онима који су заштитници са оружјем. Пећанчева четничка организација имала је исту циљну групу у становништву као и „непредата војска” на Равној Гори, па је у првим данима отпора то била снажна конкуренција за организацију пуковника Михаиловића.

У предвечерје Другог светског рата комунизам је био својеврсна политичка мода, посебно код младих или интелектуалаца. Комунистичка партија Југославије била је секција Коминтерне и њени ставови су бити усаглашени са совјетским интересима. Комунисти су рат у Европи сматрали за империјалистички и нису видели разлику између противника. Краљевину Југославију су такође сматрали као своју тамницу, па се нису много ангажовали током Априлског рата. Битно за разумевање њиховог понашања је чињеница да су Немачка и Совјетски Савез били савезници у том тренутку.

Напад Трећег рајха на Совјетски Савез 22. јуна 1941. био је нова прекретница за догађаје у окупираној Краљевини Југославији и окупираној Србији. После директиве из Москве, Комунистичка партија Југославије са својим члановима напушта градове и дугогодишњу илегалу и започиње стварање оружаних група на терену. Код њих је завладао оптимизам и очекивање да ће Црвена армија за неколико месеци доћи до Србије (Југославије), а то ће отворити могућност за револуцију и преузимање власти. Зато крећу у устанак, агресивно спровођење револуције названо „народноослободилачка борба”. Тај назив који је остао до данас, замениће комунистичку и револуционарну суштину овог покрета, истичући народни и ослободилачки карактер, замагљујући тако реалну намеру и циљеве њихове борбе.

Коначно, накнадна тумачења о народноослободилачкој борби Комунистичке партије Југославије не помињу чињеницу да је та партија

била директно на вези са централом комунистичке интернационале – Коминтерном у Москви и да је директиве за рад примала из стране државе. Затим, да се користила страним, а не југословенским или српским симболима и у суштини била у функцији страних интереса. Ко је ту био већи „колаборациониста”: Недић и његова влада под претњом уништења Србије и немачком чврстом контролом или комунисти и њихов безимени вођа Тито, који су се борили да олакшају војну позицију Совјетског Савеза и спроведу социјалну револуцију под до тада Србима туђим симболима?

На акције комунистичких присталица против немачких снага окупатор је одговорио масовним стрељањима ухапшених комуниста и Јевреја, а потом и становништва у близини места извршења напада.

Устанак и нарастање комунистичке акције, која се није обазирала на цену у људским животима, довели су до пада Савета комесара као специфичне институције настале у првим данима окупације. Формирана је нова, Српска влада са генералом Миланом Недићем на челу.

Српска влада генерала Недића

Долазак генерала Недића „на власт” обележило је више битних момената: он ту дужност нити је желео нити хтео, већ је на њу дошао силом прилика и околности. Такође, ниједна водећа и угледна личност српског друштвеног и политичког живота није желела да се прихвати те незахвалне службе. Влада је успостављена актом немачке војне команде у Београду, али ће бити и укинута три године касније, такође наредбом немачке војне команде у Београду.

Околности у којима је ова влада формирана биле су свакако најтеже од времена турских одмазди после Првог српског устанка. Масовна стрељања, вешања на Теразијама и претња да ће се Србија препустити на управу околним суседима, биле су тек увод у страдање становништва када у Србију стигну немачка појачања.

Многи каснији критичари Недићеве владе нису желели да разумеју нити да наведу те трагичне околности, већ су истицали њен „квислиншки” или „колаборационистички” профил. А понеки у данашње време и да је изједначавају са владом Независне Државе Хрватске.

У току Другог светског рата створен је и озакоњен појам колаборација. Ратко Парезанин је сматрао да је тај израз изум комуниста. „Међутим, кад се говори о колаборацији треба имати у виду чињеницу да је та колаборација у разним земљама имала различите облике, и што је важније, потпуно различите узроке својој појави.” Постојало је неколико врста колаборације. „Колаборација у Србији јесте најтежи и најтрагичнији пример колаборације из нужде. Основна карактеристика те колаборације јесте да се она појављује као безусловна потреба да се спасе народ од уништења. Та врста колаборације појавила се међу народима према којима је непријатељство Немачке дошло до најокрутнијег израза са једне стране, а и који су се налазили непосредно угрожени од комунизма с друге стране”, каже Парезанин.⁶

Када је ступио на дужност генерал Недић је „затекао земљу у превратничкој грозници и хаосу грађанског рата, који је већ почео”, сматра Ђоко Слијепчевић.

Да би схватили Недићев поступак морамо да се запитамо ко је у септембру 1941. могао да предвиди развој догађаја и исход рата? Једино што је могао да зна је да пред собом има несигурност и неизвесност будућих догађаја. Као и да бира између лошег и још горег избора. Ово истичемо јер са удобне позиције критичара вишедеценијске временске дистанце, када је заокружен историјски процес, данас многи лако пресуђују Недићу. Па и историчари.

Општи устанак у Србији и немачке репресалије

Прави српски народни устанак у окупираној Србији почео је последњег дана августа, управо када Недићева влада ступа на сцену. Тада су војни четници и партизани ослободили Лозницу, која је тако постала и први заробљени немачки гарнизон у поробљеној Европи. На скоро свим странама Србије устаници су кренули у нападе на веће градове. Преко тридесет срезова је стављено под устаничку контролу, партизана или војних четника до краја октобра.

---

⁶ Ратко Парезанин, *Дрући светски рат и Димитрије В. Љошић*, Београд: Нова искра, 2001, стр. 345-347.

Комунистичка партија Југославије ушла је у устанак са значајном предношћу у односу на војно-четничку организацију пуковника Михаиловића. Искуства двадесетогодишње илегале у којој су комунисти дотад функционисали добро су дошла у данима после окупације Краљевине. Непостојање регионализма, јасна револуционарна идеологија, партијска централизација, али и фанатичност доброг дела чланова били су додатна предност за комунисте. Већ су прве оружане комунистичке акције током јула показале да устаничка активност партизанских снага у Србији има елементе класне борбе, да ће следећи корак бити ликвидација идеолошких противника, злочини и терор над неистомишљеницима. Ово ће додатно оптеретити односе са равнгорцима и појачати намеру Српске владе да се обрачуна са комунистима без компромиса.

Са друге стране, Михаиловић је тек требало да изгради чврсту и кохерентну структуру своје организације. Он ће одбити сваку понуду генерала Недића да се са својим људством пребаци ван Србије и тамо организује покрет отпора са српским становништвом, које је већ било у устанку против Независне Државе Хрватске. Коста Пећанац је међутим пристао да са својим одредима стане у строј снага Српске владе и бори се против устаника.

Немачке снаге су од половине септембра почеле да се консолидују. Дошао је нови командант, а убрзо су стигла и значајна појачања која су се одмах укључила у политику репресалија над становништвом.

Још раније, током јула и августа, посебним позивима а потом и хапшењима, јеврејско мушко становништво је сабрано у импровизовани логор у Топовским шупама, у делу касарне на београдској Аутокоманди. (У исто време, у Топовским шупама је био и логор за српске избеглице). Током августа похапшени су и Јевреји у Банату и смештени у три логора у Новом Бечеју, Великом Бечкереку и Панчеву. У Шапцу су такође похапшени Јевреји и смештени у логор близу града, средином августа. Дobar део ових Јевреја потом је послат за Београд и до средине октобра биће завршена интернација јеврејских мушкараца са територије окупиране Србије. Логор на Аутокоманди послужио је Немцима као резервоар за таоце, који су стрељани у мерици одмазде на устанике, као и Срби који су прикупљани у местима

где су извршени напади на немачке снаге. Тако је највећи број Јевреја – мушкараца, настрадао у немачким егзекуцијама и одмаздама. Мора се подвући, да те егзекуције нису биле део пројекта Холокауста – истребљења Јевреја, који ће бити примењен почетком 1942. године. Оне спадају у масовне одмазде, репресалије, које је немачка оружана сила вршила у току 1941. због напада на њене јединице. У тим репресалијама Немци нису разликовали Србе и Јевреје, иако су многи означени као „комунисти”, већ је било битно да се масовношћу стрељаних утиче на престанак устанка.

Политиком да се „терором одговори на терор” претпостављала се кривица комплетног мушког становништва које се налазило у устаничким зонама. Примењујући прописане квоте 100 за једног погинулог, или 50 за рањеног Немца, немачка војска је завила у црно подручје западне Србије, а потом и Краљево и Крагујевац, где су Немци стрељали и средњошколце и децу.

Сама Недићева влада била је немоћна да спречи ове злочине, а за многе због недостатка веза сазнала је са закашњењем. Немци нису прихватили никакве оставке због тога. Крагујевац је тако постао место злочина који је требало да застраши српски народ да одустане од даљег устаничког подухвата. Инструмент терора и репресалија показао се делотворним за смиривање устанка.

Највећи резултат масовних репресалија, а посебно случајеви у Краљеву и Крагујевцу, била је дефинитивна подела међу устаницима. На прве вести о масовним стрељањима равногорски војни-четници почели су да доводе у питање смисао наставка устанка који оставља такве последице по српски народ. Равногорци су сматрали да резултати њихових акција не оправдавају жртве и патњу које су претрпели цивили – њихов циљ је био да сачувају народ, а не да га уништавају. Комунисти-партизани су, међутим, сматрали да нема разлога за престанак дејстава, већ да ће пале жртве провоцирати и радикализовати становништво да још масовније прилази њиховим снагама. Због оваквог става према српским животима, комунисти ће крајем октобра и почетком новембра постати непријатељи и равногорске војне организације. Ово је била увертира у грађански рат међу Србима под окупацијом.

Сукобљене и завађене устаничке снаге нису могле да пруже озбиљнији отпор надирању немачких јединица, када је половином новембра издата немачка наредба за дефинитивно сламање устанка. Тада две дивизије које су дошле са стране у Србију и јединице Српске владе, за њима, крећу у сламање устанка.

Иако поражене и поколебане, комунистичке снаге нису биле уништене. Њихове снаге се по деловима и у приличном расулу повлаче ван немачке окупационе зоне. Њихово руководство са генералним секретаром партије Титом на челу је преживело и поред губитка стотина и стотина бораца. Уследио је силовит удар немачких снага на седиште војне организације на Равној Гори. Ова операција, сломила је преосталу равнгорску војну организацију на ширем подручју Србије, а пуковник Михаиловић са делом сарадника једва избегао заробљавање. Дух резигнираности, очаја и страха због људских и материјалних губитака, уселио се у становништво окупиране Србије, што је потпуно умртвило све идеје о покрету отпора.

Грађански рат је почео у најосетљивијем тренутку устанка, у крајњој линији је за резултат имао његов слом а успоставио је поделе са трајним историјским обележјем. По одласку немачке казнене експедиције јануара 1942. нико се више неће освртати на окупаторе – Немце, већ се предано радило на искорењивању домаћих противника.

На крају 1941. године

Српски устанак 1941. угушен је у крви. О томе сведоче и немачки војни органи. Њихова педантна статистика из времена после слома устанка 1942. године наводи да је укупан број убијених од њихове војске и за одмазду стрељаних Срба у првој години устанка, на територији Србије и источне Босне био 49.724 лица!

Никакав успех трајније вредности није постигнут, а устаничке жртве и страдање народа били су немерљиви и сасвим непотребни. Његови резултати били су минимални у односу на допринос савезничкој ствари. Британци, Југословенска влада, а донекле и Совјети, нису готово ни знали шта се тачно дешава у Србији. Штавише, већ у овој фази и Британци и Совјети не показују много емпатије према српским жртвама или ставовима покрета отпора. Напротив, они

међусобно деле интересне сфере, иако се рату не види крај, па се према томе и односе надаље према покретима отпора у окупираној Србији (Југославији). Они који су превратом наводно стекли морални капитал, сурово су током рата одбачени од Британаца, који су их на то навели и говорили да су 27. марта нашли „своју душу.”

Коначно, зашто је 1941. значајна за разумевање историје Срба у 20. веку? И зашто је само једна година имала тако драматичне последице? У њој је српски народ имао могућности за стратешки избор: неколико повољних и неколико трагичних праваца. И српски народ, и његове елите, ношени различитим и страним идеологијама, увек су, парадоксално, бирале лошији избор. Из мира се отишло у рат. Из слободне и велике Краљевине Југославије у малу и окупирану Србију. Из релативног мира, у устанак против противника који је био у зениту своје војничке моћи. Из какве-такве демократије, касније у комунистичку диктатуру. Одговорност српских политичара и војног врха је несумњива за голготу коју је 1941. преживео српски народ. Ношени личним или туђим интересима, лако су жртвовали свој народ. И у Србији и у поробљеним и разграбљеним српским земљама пропале Краљевине Југославије.

Закључак

Овај чланак није настао са идејом да реинтерпретира чињенице, нити да понуди „контра-фактуалну” историју у стилу: „Шта би било кад би било?” Ауторова идеја је да понуди заокружену слику Србије 1941. године и наведе догађаје који ту годину чине преломном у 20. веку за српски народ. Досадашња истраживања и публикације су углавном нудиле одвојене слике. Оне до Априлског рата и оне после њега за време окупације и устанка. Идеја овог рада је да осам деценија касније понуди заокружену слику 1941. године и понуди тумачење преломних догађаја којима је обилувала та година у Србији. Шта је особено за 1941. годину? Шта је чини најтежом у српској повесници двадесетог века? То је свакако читав низ искушења и својеврсних раскрсница које је српски народ пролазио те године. То је година у којој је српски народ имао судбоносни политички избор, претрпео краткотрајни рат у коме је изгубио своју краљевину, потпао под окупацију,

ушао у трагедију грађанског рата, доживео чудовишне немачке репресалије и страдање које се мреило у хиљадама убијених. Грађански рат између партизана предвођених комунистима и припадника војно-четничких одреда почео је у најосетљивијем тренутку устанка. У крајњој линији за резултат је имао његов слом, а успоставио је поделе са трајним историјским обележјем до данас. Тешка и дуготрајна зима је засводила ова велика искушења и учинила 1941. годину тежом од сваке друге у двадесетом веку.

Извори и литература

Архивски извори

Војни архив, Београд, фондови: пописник 17 (Југословенска војска), Четничка архива, Недићева архива, Немачка архива, НОВЈ.

Објављени извори

Априлски рат 1941, зборник докумената, књ. 2, Београд 1987.

Говори генерала Милана Недића председника Српске владе, Београд, 1941.

Давидовић Горан, Тимотијевић Милош, *Осветљавање истине, Документи за политичку и војну историју Чачка 1938–1941*, Чачак–Краљево, 2006.

Документи централних органа КПЈ и НОР и револуција 1941–1945, књиге 1, 2. и 3, Београд, 1985–1986.

Драгољуб Михаиловић, *Рат и мир генерала*, прир. Милан Весовић, Коста Николић, Бојан Димитријевић, 1–2, Београд, 1998.

Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа Југославије, књиге 1, том 1 и 21, књига 12, том 1 и књига 14 том 1.

Историјски архив Комунистичке партије Југославије, том И, књ. 1, „Борба“ 1941, Београд, 1949.

Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht, Zusammengestellt und Erlautert von Hans Adolf Jacobsen, Frankfurt 1965, I

„*Ne osećam se krivim*“, (stenografske beleške sa suđenja Draži Mihailoviću), uredili Jovan Kesar i Dragoje Lukić, Beograd, 1990.

Штампа

1941: *Ново време, Обнова, Политика, Службени листи*, Савремене: *Искра, Српска реч, Погледи, Нова Искра*

Литература

Авакумовић Иван, *Михаиловић према немачким документима*, Лондон, 1969.

Анић, Јоксимовић, Гутић, *Народноослободилачка војска Југославије*, Београд, 1982.

Богдановић Бранко, *Два века полиције у Србији*, Београд, 2002.

Божовић Бранислав, *Београд под комесарском управом 1941*, Београд, 1998.

Бојић Мирко, *Југославенски народни покрети „ЗБОР”, 1935–1945, један критички приказ*, Београд, 1996.

Борковић Милан, *Контрареволуционарна улога прве квислиншке владе у Србији 1941*, Војноисторијски гласник, Београд, 1/1977.

Бркић Станиша, *Име и број*, Музеј жртва геноцида, Спомен-музеј „21 октобар”, Београд - Крагујевац, 2020.

Ваухник Владимир, *Невидљиви фронт, борба за очување Југославије*, Минхен, 1984.

Ваљеву у прошлости, научни скуп, Ваљево, 1994.

Васиљевић Милосав, *Постанак српских добровољаца 1941. године*, Записи из добровољачке борбе, 4, Минхен, 1955.

Вучковић Звонимир, *Сећања из рата*, Београд, 1990.

Вукчевић др Радоје, *Тројни пакт и Југославија*, Гласник СИКД „Његош”, бр. 25, децембар 1970.

Вукчевић др Радоје, *Између Пакта и рата – Пакт*, Гласник СИКД „Његош”, бр. 5, јуни 1960.

Глишић Венцеслав, *Ужичка република*, Београд, 1986.

Глишић, Венцеслав, *Досије о Благоју Нешковићу*, Београд, 2011.

Gregorič Dr Danilo, *Samotor Jugoslavije*, Ljubljana, 1945.

Дан народа, 27. март у светлу нових докумената, Интервју, специјално издање, 24. март 1989.

Давидовић Горан, Тимотијевић Милош, *Затамњена прошлости (историја равногорца чачанској краја)*, књига 1, (2002) Чачак–Краљево.

27. март 1941, 70 година касније, Зборник радова, Београд, 2012.

Девић Немања, *Истина под кључем, Доња Јасеница у Другом светском рату*, Београд, 2008.

Девих Немања, *Смедеревски крај у Другом светском рату, људи и догађаји*, Београд, 2015.

Девих Немања, *Партизански покрети у Србији 1941–1944* (рукопис)

Дедијер Владимир, *Јосип Броз Тито, Прилози за биографију*, Београд, 1953.

Димитријевић Бојан, *Ваљевски равнојорци, Југословенска војска у Отаџбини у ваљевском крају 1941–1945*, Ваљево, 1998.

Димитријевић Бојан, Николић Коста, *Генерал Михаиловић Биографија*, Београд, 2000.

Димитријевић Бојан, *Војска Недићеве Србије*, Београд, 2011.

Дудић Драгојло, *Дневник 1941*, Београд, 1988.

Ђокић Небојша, *Војноуправни команданти у Србији и команданти Србије*, Лесковачки зборник, бр. 50, Лесковац, 2010,

Ђелевић Јакша, *Први Дражин ађушанти*. Приредила Биљана Јакше Ђелевића, Виндзор, 1993.

Живановић М. Сергије, *Трећи српски устанак (Генерал Михаиловић и његово дело)*, I, III, Чикаго Илиноис, 1962–1966.

Живковић Милутин, *Између „Велике Албаније” и окупиране Србије, Нови Пазар, Тушин и Ибарски Колашин (1941–1944)*, Београд, 2018.

Жикић Милош, *Априлски рат у моравској Бановини*, Београд, 2020.

Јовановић-Стоимировић Милан, *Дневник 1936–1941*, Нови Сад, 2000.

Кадињача 1941–1979, Бишка и сйомен-обележје, Зборник радова и казивања, приредио др Живота Марковић, Ужице, 2019.

Казимировић Васа, *Србија и Југославија 1941–1945*, књ. 2, Крагујевац, 1995.

Карапанџић М. Боривоје, *Грађански рат у Србији*, Београд, 1993.

Карапанџић Боривоје, *Српски добровољачки корпус у служби народа и отаџбине*, Београд-Кливленд Охајо, 2002.

Karchmar Lucien, *Draza Mihailovic and Rise of the Chetnik movement 1941–1942*, Garland Publishing Inc. NY-London, 1987.

Кљакловић Војимир, *Велика Британија, Совјетски Савез и устанак у Југославији 1941*, „Војноисторијски гласник”, Београд 2 /1970.

Кољанин Милан, *Немачки лојор на Београдском сајмишту 1941–1944*, Београд, 1992.

Кордић Никола, *Кроз рат са Дражом*, Београд, 1998.

Комунистичка партија Југославије у рату и револуцији, истина о наводно-ослободилачкој борби, друго издање, Минхен, 1979.

Костић Бошко, *Из историје наших дана*, Београд, 1990.

Костић Н. Бошко, *Истина о Милану Недићу*, Београд, 2009.

Књига о Дражи, ур. Радоје Кнежевић, том И, Виндзор, 1956.

Краков Станислав, *Генерал Милан Недић*, књ. 1, Београд, 1995.

Крвава листа комунистичких злочина у Србији, Београд, 1942, репринт Крагујевац 1998.

Краљево, октобра 1941. ур. Драган Драшковић и Радомир Ристић, Краљево, 2003.

Кресо Мухарем, *Немачка окупациона управа у Београду 1941–1944*, Београд, 1979.

Manoscnek Walter, *Serbien ist JudenFrei*, R. Oldenbur Verlag München, 1993

Маношек Валтер, *Холокауст у Србији, војна окупациона политика и уништавање Јевреја 1941–1942*, Београд, 2007.

Марковић Ј. Предраг, Кецмановић Владимир, *Тишо поговор*, Београд, 2012.

Марић Михаило, „Уништити Југославију”, Хитлер и немачки генерали у Априлском рату 1941, Београд, 1984.

Марјановић Јован, *Дража Михаиловић између Бриџанаца и Немаца*, Загреб, 1979.

Марјановић Богосав, *Животи и смрти мајора Фрејла, Политика*, 20. октобар 1991.

Мартиновић Бајица Петар, *Милан Недић*, (Чикаго 1956) Београд, 2003.

Мартиновић Ратко, *Од Равне Горе до Врховног штаба*, Београд, 1979.

Мартиновић Ратко, *Кобне одлуке*, Београд, 1984.

Матић Бранко, *Ваљевски партизани 1941–1942 на фотографијама Рада Јокића*, Ваљево, 2015.

Милетић Марко, *Изјава армијског генерала Душана Симовића о учешћу у Априлском рату. Проблеми анализе и тумачења*, Војноисторијски гласник, Београд, 1-2016 .

Милетић Марко, Априлски рат у Дравској и Хрватској Бановини, Београд, 2020.

Матић С. Василије, Петровић Илија, *Непознати 27. март*, Нови Сад, 2004.

Миленковић Мирјана, *Војне формације руске емиграције у Србији у току Другој светској рати*, у: Други светски рат – 50 година касније, зборник, Подгорица, 1997.

Миловановић Никола, *Војни њуч и 27. март 1941*, Београд, 1960, 1981.

Мирковић Боривоје, *Истина о 27. марту 1941. године*, приредио Петар Боснић, Београд, 1996.

Мирковић Ена, *Бластоје Нешковић*, Лепосавић, 2018.

Младеновић Милош, *Лажни идоли и варљиви идеали*, прир. Иван Ивановић, Београд, 2004.

Мемоари иајријарха српској Гаврила, Париз, 1974.

Николић Коста, *Историја Равнојорској њокреи*, књ. 1, Београд, 1999.

Николић Коста, *О узроцима избијања траћанској рати у Србији 1941. године*, Историја 20. века бр. 1/1995.

Никитовић Др Часлав, *Тридесет година од њакта, њуча и рати*, Гласник СИКД „Његош”, бр. 26 јуни 1971.

Павловић Андрија, *Јујословенско ваздухојловство у Ајрилском рату 1941*, рукопис.

Павловић Момчило, Младеновић Божица, *Коста Миловановић Пећанац*, Београд, 2006.

Папић Радивоје, *Музеј Ужичка рејублика 1941, водич кроз изложбу*, Ужице, 2017.

Парежанин Ратко, *Други светски рат и Димијрије В. Љошић*, Београд, 2001.

Пироћанац Стеван, *Српски добровољци 1941–1945. у речи и слици*, Бирмингем, 1991.

Перић Славиша, *Српски добровољачки корпус*, Београд, 2018.

Петрановић Бранко, *Србија у Другом светском рату*, Београд, 1992.

Петрановић Бранко, Жутић Никола, *27. март 1941*, Београд, 1990

Петровић Драгољуб, *Чешничка организација Косије Пећаница у окупираној Србији до њочейка октобра 1941. године*, ВИГ, бр. 2, 1968

Плазина Станојло, *Са Јелице ѡлануле варнице, Прилоз за историју народној усћанка –Равнојорској њокреи у Драгачеву*, Мелбурн, 1974,

Поповић Угљеша, *Десет ѡ реду, Тајна војнообавештајна служба бивше јујословенске војске од 1938. до маја 1941. године*, Београд, 1976.

Ранковић Александар, *Дневничке забелешке*, треће издање, Београд, 2001.

Ристановић Раде, *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941–1942*, Београд, 2013.

Ристановић Раде, *Београдски равнојорци, Југословенска војска у отаџбини и равнојорски покрети у окупираном београду, 1941–1944*, Београд, 2020.

Симовић Љубомир, *Ужице с вранама*, Београд, 1996.

Слијепчевић Ђоко, *Југославија, очи и за време Другог светског рата*, Минхен, 1978.

Терзић Велимир, *Слом Краљевине Југославије*, 1-2 део, Београд, 1986.

Тешић Драган, *Ратни планови војске Краљевине Југославије 1938–1941*, Војноисторијски гласник, Београд, јануар/април 1–1991.

Томашевић Јозо, *Четници у Другом светском рату*, Загреб, 1979.

Tomić J., *Četnička organizacija Koste Pećanca u okupiranoj Srbiji*, Zapisi iz dobrovoljačke borbe, 5, Minhen, 1955.

Trew Simon, *Britain, Mihailovic and Chetniks*, London, 1998.

Трбојевић Душан, *Церско-мајевичка група корпуса 1941–1945*, (по командом поковника Драгослава С. Рачића), Чикаго, 1998.

Тришић П. Јован, *Први дани рата у јужној Србији и прилажење покрету поковника Драже Михаиловића*, Гласник СИКД Његош, св. 10, децембар 1962.

Туцовић Радосав, *Преглед функционисања полицајског апарата у окупираној Србији (1941–1944)* (рукопис доктората)

Хоптнер Јакоб, *Југославија у кризи 1934–1941*, Штампано у Западној Немачкој 1964.

Цветковић Драган, *Од шовинских шума до Сајмиштва*, Квантитативна анализа холокауста у окупираној Србији, Београд, 2020.

Цветковић Срђан, Ристановић Раде, Стамболија Небојша, *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, Београд, 2018.

Bojan Dimitrijevic, PhD, Principal Research Fellow
Institute for Contemporary History, Belgrade

Summary

SERBIA 1941 – A SHORT REVIEW OF EVENTS

The article analyses the events in Kingdom of Yugoslavia and later occupied Serbia during the year of 1941. It describes the Third Reich pressure and process of decision that Yugoslavia join the Tripartite Pact on 25 March. Then, sudden military coup dramatically changed Kingdom's position and provoked the German aggression on 6 April. After the short April War in 1941 and capitulation of Kingdom of Yugoslavia, "proper" Serbia became occupied territory with the boundaries similar to the those of Kingdom of Serbia in 1912, prior to the Balkan Wars. The situation in occupied Serbia, had drastically changed since the Third Reich attacked the Soviet Union on 22 June. Members of the Communist Party went out of the cities and started the revolutionary movement, dubbing it as "People's liberation struggle". Yugoslav Army military-chetnik organisation led by Colonel Mihailović, also entered the uprising since the late August, transferring it from sole communist to whole-scale national Serbian uprising. Since the Wehrmacht troops in Serbia were not sufficient to deal with the uprisers, its South-East Command with HQs in Thessaloniki, deploy additional forces from France and Eastern Front. Those force shall crush the uprising, during October and November, using in many cases drastic reprisals against the civil population. By the orders from mid-September, they adopted the practice of reprisals in which for each killed Wehrmacht soldier 100 civilians shall be shoot, or 50 for each of wounded. Even the creation of the Serb Government, headed by General Nedić, did not assist much in crushing the uprising, but just add more burden on the situation and increasing civil war between the Communists and all other local national fractions. The Serb uprising collapsed after the strong Wehrmacht offensive in late November and beginning of December, leaving drastic consequences on the civilian population in Serbia.

Keywords: Kingdom of Yugoslavia, Third Reich, occupation, Serbia, uprising, retaliations, 1941, Communist Party of Yugoslavia, Military-chetnik detachments, Milan Nedić.